

DOSSIER

EPISODIS DE LA HISTÒRIA DE FIGUERES

La Guerra Gran i el castell de Sant Ferran (1793-1795)

Per Marià Baig i Aleu^(*)

Resum

Després de repassar breument la història de la construcció, al segle XVIII, del castell de Sant Ferran de Figueres –una de les principals fortaleses baluardades d'Europa–, i d'analitzar les causes de la Guerra Gran (1793-1795) entre la monarquia espanyola i la República Francesa, es presenten els principals esdeveniments que portaren a la “inexplicable” rendició del castell de Sant Ferran enfront les tropes franceses el dia 27 de novembre de 1794, així com les especulacions que s'originaren a conseqüència d'aquest fet.

Paraules clau

Guerra Gran, Guerres de la Convenció, castell de Sant Ferran de Figueres, Revolució Francesa

Abstract

We review the history of the construction of the castle of Sant-Ferran, near Figueres, that is one of the most important European's bastioned fortresses. We also summarize the origins of the “Guerra Gran”, the war between the Spanish's monarchy and the revolutionary France. We present, finally, the main facts and speculations about the “incredible” capitulation of the castle of Sant-Ferran to the French troops the November, 27th of 1794.

Keywords

Convention wars, Sant-Ferran castle of Figueres, French Revolution

Recepció: 14/08/2014 • Acceptació: 10/10/2014.

* Centre d'Història de la Ciència (CEHIC). Universitat Autònoma de Barcelona.

DOI: 10.2436/20.8010.01.147

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 45 (2014)

Marià Baig i Aleu

INTRODUCCIÓ

El castell de Sant Ferran de Figueres –una de les forteses baluardades més gran i més ben conservades d'Europa– ha sigut una obra que ha generat polèmica des del mateix moment en què es va prendre la decisió d'ubicar-lo sobre el turó dels caputxins de Figueres, a principis del segle XVIII. De fet, avui dia la polèmica encara no l'ha abandonat, ja que malgrat ser un extraordinari element patrimonial el seu encaix amb la ciutat de Figueres resulta molt difícil. Veiem, a tall d'exemple, unes paraules publicades al diari *El Punt - Avui* sobre els possibles usos del castell de Sant Ferran:⁽¹⁾ “De propostes, n'hi ha hagut moltes i des de fa dècades. El castell havia de convertir-se en un museu de la pau, però s'ha parlat també al llarg dels anys de la instal·lació d'un museu militar. També es van fer públics a finals dels anys noranta projectes més lucratius com ara instal·lar-hi un parc temàtic o fer-hi una promoció de pisos.”

D'altra banda, la guerra entre la monarquia espanyola i la República Francesa, que es desenvolupà als Pirineus entre els anys 1793 i 1795 –coneguda popularment a Catalunya com la *Guerra Gran*–, és un episodi bèl·lic que no ha rebut gaire atenció i que ha estat poc divulgat cara al públic en general, restant a l'ombra la Guerra de Successió o sent assimilat a les guerres napoleòniques. Però si bé és cert que la Guerra Gran fou realment una contesa molt limitada quant a la seva duració i al territori afectat (Figura 1), també és veritat que causà un profund impacte sobre la població civil, que restà molts mesos a la mercè d'unes tropes que ocuparen el territori tot defensant una monarquia o una república que el poble sentia molt llunyanes. I, en aquest escenari, la sobtada rendició del castell de Sant Ferran a les tropes franceses el dia 27 de novembre de 1794 constitueix un episodi *fosc*, que ha donat lloc al llarg del temps a múltiples interpretacions i especulacions i que encara avui dia resulta difícil d'entendre.

En aquest article,⁽²⁾ revisarem breument els motius que portaren a la construcció del castell de Sant Ferran de Figueres i el seu paper durant la Guerra Gran, tot presentant diversos testimonis de l'època sobre el castell i els fets que s'hi esdevingueren, en especial sobre la seva capitulació. La bibliografia sobre la Guerra Gran és força abundant, però molts dels tractats són antics i pequen de partidisme a favor d'un o altre bàndol. Per part

1. Mar VICENTE. «Figueres vol recuperar l'ús de la “bella inútil”». *El Punt - Avui*, 17/02/2013.

2. Aquest article desenvolupa i amplia diversos aspectes de la conferència pronunciada a Figueres el 14 de març de 2013 dins del cicle «Episodis de la Història de Figueres». La darrera part de la conferència, però, s'ha desenvolupat ja a l'article (Baig, 2013) i no es repetirà aquí.

espanyola, cal fer referència a les obres pioneres d'Ángel Ossorio Gallardo (1913) i d'Emili Vigo (1956), que se centren en el paper de Catalunya en aquesta guerra. Hem d'esmentar, també, l'obra en cinc volums publicada entre els anys 1949 i 1954 pel *Servicio Histórico Militar* titulada "*Campañas en los Pirineos a Finales del Siglo XVIII*", un dels volums de la qual fa referència a la campanya del 1794 a Catalunya (EMCE, 1954). Més modernes són les visions de Lluís Roura (1993), Josep Fàbregas (2000) i Maria Betlem Castellà (2000). Per part francesa, en addició a les obres d'època com les de Marcillac (1807 i 1808) i Fervel (1853), podem trobar una visió més contemporània a (Cade, 1990). Respecte al castell de Sant Ferran, és indispensable consultar l'obra de Carlos Díaz Campmany (1982), i completar-la amb el llibre de Juan Manuel Alfaro i Pablo de la Fuente (2004) –especialment pel que fa referència als seus complexos orígens– i amb l'obra més divulgativa (Alfaro 2007). Un estudi més general sobre la poliorcètica a Catalunya el trobem a (Cortada, 1998).

EL TRACTAT DELS PIRINEUS, LA NOVA FRONTERA I EL CASTELL DE SANT FERRAN

La construcció del castell de Sant Ferran fou una de les conseqüències de la signatura del Tractat dels Pirineus (1659) que transformà aquestes muntanyes en la frontera entre els regnes d'Espanya i França. Aquest tractat establia, bàsicament, que la línia de separació entre ambdós estats havia d'ésser la línia divisòria d'aigües i, en conseqüència, les valls de la Muga i del Fluvià es mantingueren espanyoles, mentre que les valls del Tec i de la Tet esdevingueren franceses. Hi hagueren, però, notables excepcions, ja que si bé la petita vila sobre la collada del Pertús era dividida entre els dos regnes (el Portús/els Límits), l'antic castell comtal de Bellaguarda –situat precisament sobre la collada– quedà com a possessió en exclusivitat pel regne de França.

El primitiu castell de Bellaguarda havia estat construït durant els anys 1287 i 1288 pel rei Jaume de Mallorca. L'any 1669, tot just deu anys després del tractat dels Pirineus, Sébastien Le Prestre, senyor de Vauban –creador de la poliorcètica moderna– inspeccionà el Rosselló i planificà la fortificació de la nova frontera. L'actual fort de Bellaguarda, que segueix el sistema ideat per Vauban, fou construït tot just una vintena d'anys després transformant l'antic castell comtal. L'any 1753 disposava d'una dotació de 44 canons i 1046 homes. El paper del fort de Bellaguarda al segle XVIII, com a guarda del camí

Figura 1. Línies esquemàtiques que marquen la frontera definida pel Tractat dels Pirineus (1659) i els límits de l'escenari de les batalles de la Guerra Gran (1793-1795), dibuixades sobre un mapa de l'Empordà-Rosselló de l'any 1649.

transfronterer, queda ben evidenciat en aquestes reflexions de Louis de Marcillac, escrites l'any 1807:

“Le seul point de communication de l'Espagne avec la France, praticable pour une armée avec son artillerie, est par le grand chemin qui passe sous le feu du fort de Bellegarde, qui commande et défend le défilé par lequel on y arrive. Du centre d'une des gorges des Pyrénées s'élève un mamelon qui décline, du nord-ouest au sud-ouest, jusqu'à la plaine du Lampourdan, qui est terminée, dans cette direction par la citadelle de Santo-Fernando, communément appelée de Figueras, à quatre lieues, et en vue de Bellegarde. Ce revers de la montagne, que couronne le fort de Bellegarde, est coupé par des ravins profonds et difficiles à passer. A l'est du fort, est le col de Perthus, encaissé entre la montagne que couronne le fort, et la montagne d'Alberes : c'est dans cet encaissement que passe le grand chemin. A l'ouest est le col de Panisas, qui est terminé par la montagne de Saint-Julien, qu'on nomme aussi le col de Portell (sic). Ces deux cols, ou passages, sont dominés par les batteries du fort : le premier de soixante-huit toises, et le second de quarante-neuf” (Marcillac, 1807).

La necessitat de protegir la frontera des de la part espanyola es materialitzà finalment –ja quasi un segle després del Tractat dels Pirineus– en la construcció del castell de Sant Ferran de Figueres. Després d'un llarg període de discussions entre els enginyers Pedro de Lucuze i Juan Martín Cermeño sobre la localització més idònia per a la nova fortalesa, l'arbitratge reial decantà la balança cap al turó on hi havia el monestir dels Caputxins de Figueres (Alfaro i de la Fuente, 2004). Segons Ramón de Roffignac, uns punts decisius en aquesta elecció foren el que hi havia *“agua y piedra en*

abundancia para hacer más económica su construcción y su cercanía a la montaña; cuyos habitantes, fuertes y decididos, eran elemento de gran importancia en una invasión” (Roffignac, 1874).

La construcció fou llarga i costosa. Les obres s'iniciaren el 4 de setembre de 1753 sota la direcció d'obres de Pedro Martín Cermeño, fill de Juan Martín Cermeño. Segons Roffignac *“El importe de la construcción de esta plaza en los 14 años que duró, ascendió a 28 millones y medio de reales, teniendo toda la piedra a mano y la baratura de los jornales en aquella época”*. Respecte a la seva localització, allunyada tant de la costa com dels tres principals colls de muntanya –Portell, Banyuls i el Pertús–, el mateix autor explica que *“Esta posición obliga al enemigo que se quiera internar en nuestro país, a que la sitie o bloquee, necesitando para ello un grueso Ejército, por lo escabroso del terreno que lo circunda: en otro caso, si siguiese su marcha dejándola a las espaldas, se exponía a ser cortado, o al menos a que se interceptasen sus convoyes por la considerable guarnición de la que la plaza es susceptible”* (Roffignac, 1874). La grandiositat de la fortificació, que l'any 1773 anunciava una previsió de 3.000 llits d'infanteria i 450 de cavalleria, sembla justificar aquest paper de base segura per a l'exèrcit, tot al contrari que el paper del fort de Bellaguarda, destinat a interceptar un estret –però importantíssim– camí de muntanya.

Joseph N. Fervel, historiador militar francès que a mitjan segle XIX visità l'Empordà per resseguir *in situ* els escenaris de les batalles de la Guerra Gran, qualificà el castell de Sant Ferran “d'excessiu”, “fastuós” i “decadent” (Figures 2 i 3):

“Le fort de Saint-Ferdinand, en effet, n'est point un de ces établissements aux formes sévères, que la sage économie des modernes s'efforce de réduire aux plus strictes nécessités de la défense : c'est plutôt, dirait-on, un monument posthume d'ostentation nationale, tant les proportions auxquelles nous a habitués l'art de Vauban y ont été outre-passées. Ainsi, non-seulement les Espagnols ont prodigué à l'enceinte de ce château les plus larges profils et toutes les pièces accessoires de la fortification la plus surchargée, mais, poussant plus loin encore la profusion dans l'intérieur de cette enceinte, ils y ont accumulé d'immenses bâtiments dont la solidité le dispute au grandiose, et qui peuvent mettre à l'abri de la bombe, outre les approvisionnements d'une armée, 6,000 hommes et 500 chevaux. Les écuries semblent disposées pour l'usage d'un palais” (Fervel, 1856).

Molt pocs anys després de la Guerra Gran, Louis de Marcillac visità el castell de Sant Ferran. Impressionat per la grandiositat de l'obra, però blasmant contra el seu governador –pels fets que havia protagonitzat– va escriure:

“On passe la Fluvia à gué, et après deux fortes lieues, on arrive à Figueras. En visitant le château San-Fernando, ce chef-d’œuvre, ce luxe de fortifications, dont les murailles, soit du cordon, soit des ouvrages extérieurs sont en pierres de taille ; dont les casernes, l’hôpital, les écuries, les magasins, les remparts et jusqu’au cimetière sont casematés ; en visitant, dis-je, ce château qui étoit défendu par huit mille hommes d’infanterie de ligne et quinze cents de cavalerie, garni d’une artillerie nombreuse, pourvu de provisions en tout genre, on se demande comment cette place a pu se rendre sans avoir brûlé une amorce. La paix faite avec la France, le roi d’Espagne ordonna un conseil de guerre pour juger le commandant du château de San-Fernando. Il fut condamné à mort ; mais au lieu d’avoir fait poser sa tête sur la porte d’entrée du lieu de son déshonneur, S. M. C. commua la sentence en un exil perpétuel” (Marcillac, 1805).

No fou fins l’any 1791, però, que la nova fortalesa allotjà les primeres tropes. Poc abans, concretament el dia 23 de gener de 1790, Francisco de Zamora, emissari al servei de Godoy, visitava Figueres i el castell de Sant Ferran anotant diverses observacions i reflexions al seu dietari: *“Figueras puede considerarse en el día como la capital del Ampurdán, así por su vecindario como por la fortaleza construida con el objeto de defender esta llanura”*. Respecte al castell de Sant Ferran, comentava que *“Se empezó la obra y en el día van gastados ya más de 40 millones de reales, cuyo dinero ha hecho poner en movimiento a Figueras y promover su población y la del Ampurdán”*. Zamora era ben conscient, doncs, del paper que la construcció de la fortalesa havia jugat en el desenvolupament de la vila de Figueres i, també, sobre l’economia de tota la comarca. Ara bé, Zamora, sempre molt realista i crític en les seves anotacions, s’adonà ja del principal punt feble de la fortificació –i que seria un dels punts més polèmics discutit en el consell de guerra esdevingut després de la rendició– que és la presència molt propera a la plaça forta de les altures de Llers i Avinyonet (Figura 4), cosa que aparentment posava en perill la seva defensa: *“No tiene ventaja natural, y así, gastando unos 20 millones, podría quedar una fortaleza respetable, pero conquistable seguramente”* (Zamora, 1973).

Francisco de Zamora no era l’únic que s’havia adonat d’aquest problema. El general Tomás de Morla signava, amb data 23 de febrer de 1794 –en plena Guerra Gran– un informe titulat *“Reflexiones acerca de la plaza de San Fernando”* en el qual exposava, entre molts altres punts, que:

“A 700 toesas de la plaza, a corta diferencia, hay un cerro muy elevado, que descubre el interior de todas las obras, y la plaza de Armas y desde el cual, como se ha experimentado, un cañón de a 24 con 4 grados de elevación

sobre la línea que hay de un punto al otro, pone sus balas. De este cerro sale una cordillera que se aproxima a la plaza hasta 400 toesas, y que la domina en toda su extensión” (Díaz Capmany, 1982).

La conclusió a la qual arribava sobre la seguretat del castell de Sant Ferran, pocs dies abans de la retirada espanyola del Rosselló, era prou inquietant:

“Antes de concluir estas reflexiones, no puedo menos de decir que el único modo de aprovechar los inmensos gastos que se han hecho para esta fortaleza sería escarparla, cortando la roca casi por su contorno, fabricando un gran hornabeque o corona donde están las contaminas que encerrase cuarteles y otras habitaciones, y erigiendo un castillo en la principal dominación, el cual, por su local sería extremadamente fuerte. Esto es decir, que para que no queden perdidos 46 millones y medio es necesario gastar 15 aun en estas obras; con las que la fortaleza de San Fernando sería una plaza de primer orden y una poderosa barrera” (Díaz Capmany, 1982).

LA REVOLUCIÓ FRANCESA I LA GUERRA GRAN (1793-1795)

La Guerra Gran fou una conseqüència directa de la revolució francesa, essent el seu detonant l'execució a la guillotina del rei de França Lluís XVI. La decisió espanyola d'atacar a la França republicana fou, però, el resultat d'un procés llarg i força controvertit.⁽³⁾ Després d'un període inicial contemporitzador amb els revolucionaris, marcat per l'actitud il·lustrada del comte d'Aranda, des del moment en què Carles IV confià el govern a Manuel Godoy l'enfrontament armat es féu inevitable. La guerra va començar amb una invasió sorpresa del Rosselló, creuant la muntanya amb l'excusa d'anar a ajudar la vila de Sant Llorenç de Cerdans que havia demanat auxili a Espanya. D'aquesta manera, les tropes entraren en territori francès deixant aïllat el fort de Bellaguarda, que resistí el setge espanyol durant alguns mesos. Les tropes espanyoles, comandades pel general Ricardos, no aconseguiren però entrar a Perpinyà, i estabilitzaren el front durant l'hivern del 1793 a la línia del riu Tet.

3. Atès que no és possible presentar aquí amb cert detall el desenvolupament de la Guerra Gran, per ajudar a contextualitzar el tema objecte d'aquest article hem disposat a la Taula 1 una breu cronologia dels principals fets històrics i a les Taules 2 i 3 uns breus apunts biogràfics sobre els generals espanyols i francesos que participaren en la contesa bèl·lica.

Taula 1. Breu cronologia de la Revolució Francesa i la Guerra Gran

Any	Data	Fets destacats
1789	5 de maig 17 de juny 14 de juliol	Obertura dels Estats Generals francesos Constitució de l'Assemblea Nacional francesa París. Presa de la Bastilla
1791	22 de juny 3 de setembre	Arrest del rei Lluís XVI i de la seva família Aprovació d'una monarquia constitucional per a França
1792	28 de febrer 10 d'agost 21 de setembre 15 de novembre	Madrid. Nomenament del comte d'Aranda (no bel·ligerant) Presa del palau de les Tulleries de París Destitució de Lluís XVI i inici de la Convenció Nacional Cau el comte d'Aranda i puja al poder Manuel Godoy
1793	21 de gener 6 d'abril 7 de març 17 d'abril 18 de maig	Execució de Lluís XVI Creació del Comitè de Salut Pública La Convenció declara la guerra a Espanya Invasió sorpresa del Rosselló per part de les tropes espanyoles Batalla de Mas-Déu, darrera victòria de les tropes espanyoles
1794	13 de març 28 d'abril 1 de maig 27 de juliol 16 de novembre 20 de novembre 23 de novembre 27 de novembre	Mor el general Ricardos en un viatge a Madrid Primera de les batalles del Tec, amb victòria francesa Retirada de les tropes espanyoles del Rosselló Cop d'estat del 9 termidor. Caiguda de Robespierre 1r atac a les línies de Figueres. Mor el general Dugommier 2n atac. Mor el general comte de la Unión El general Perignon inicia el setge del castell de Figueres Capitulació del castell de Sant Ferran de Figueres
1795	22 de juliol	Signatura de la pau de Basilea entre Espanya i França

Amb la sobtada mort del general Ricardos durant un viatge a Madrid i el nomenament del comte de la Unión com a capità general de les tropes, s'inicià una segona fase –la campanya de l'any 1794– que comportà no únicament la retirada espanyola del Rosselló, sinó que desplaçà el front de batalla a l'Empordà. En aquesta segona fase és quan es produí el setge i la conseqüent capitulació del castell de Sant Ferran, culminació d'una sèrie de desastres militars –les batalles de les línies de Figueres– en les quals trobaren la mort, en pocs dies de diferència, tant el comandant en cap francès, Dugommier, com l'espanyol, el comte de la Unión. Conquerida Figueres, el front s'estabilitzà al llarg del Fluvià fins al final de la guerra, l'any 1795, amb la signatura del tractat de Basilea. Per aquestes gestions, Carles IV atorgà a Godoy el títol de *Príncipe de la Paz* amb el qual fou conegut a partir d'aquell moment.

La historiografia militar espanyola de mitjan segle xx es dolia encara de les derrotes del seu exèrcit fins al punt que estudiar la campanya del 1794 els era un fet traumàtic. Transcrivim, com a mostra, un paràgraf de l'obra *Campañas en los Pirineos a Finales del Siglo XVIII*:

“Lamentable, e incluso enojoso, resulta para el lector español, revivir el recuerdo de unos episodios nada favorables al éxito de nuestras armas, y a causa de los cuales, el orgullo nacional, no puede menos de sentirse abatido viendo a un ejército que, como el nuestro, había finalizado el año 1793, encerrando a los revolucionarios franceses en el recinto de la plaza de Perpiñán, al abrigo de las murallas de la ciudad y de las fortificaciones del Campo de la Unión, al comenzar el nuevo año de 1794, se ve atacado por el vencido enemigo, y, en precipitada marcha a través de las asperezas de la agreste montaña, retorna al territorio nacional, teniendo que contener, no sin dificultad, un avance que amenaza con la pérdida de la importante y floreciente región catalana; hecho que tal vez, se hubiera realizado, al no sentirse ésta, conmovida en lo más profundo de su ser, levantándose airada contra todo propósito de entrega, dando así a las demás regiones españolas, un alto ejemplo de fortaleza, de dignidad y de amor a la Patria; logrando, gracias a su actitud, salvar el honor nacional y conservar la integridad de España en todos sus aspectos” (EMCE, 1954).

S'ha de fer constar que la Guerra Gran fou quelcom més que un conflicte armat entre nacions veïnes ocasionat per la mort del rei Lluís XVI, familiar de Carles IV. Si bé la Guerra Gran s'emmarca dins de les anomenades *Guerres de la Convenció*, que enfrontaren la nova República Francesa amb les monarquies europees, no era “només” un conflicte entre estats, sinó que comportava un enfrontament entre mentalitats, posant-se en qüestió elements molt sensibles per a la gent del poble, com ara la religió, les tradicions o el mateix *ordre natural* de les coses. En aquest sentit, el cas català fou especialment complex. Ja a principis del segle xx, Àngel Ossorio Gallardo es preguntava “per què” els catalans es posaren a favor de la monarquia hispànica i no s'adheriren a la república francesa quan en tingueren l'oportunitat. Una part de la historiografia espanyola ha tingut sempre, però, molt clara la resposta:

“Como hemos visto anteriormente, para la invasión de Cataluña, Dugommier contaba con la devoción que sus naturales pudieran sentir por Francia y los franceses y en su creencia de que se disponían a traicionar a España. Es verdaderamente extraño que Dugommier y los suyos no se hubiesen bien informado, o hubieran perdido la memoria, de lo que había pasado en casos semejantes en tiempos anteriores, según testimonio de la

historia. Habían olvidado, por lo visto, la triste expedición de Felipe el Atrevido y, sobre todo, lo acontecido en el reinado de Felipe IV, cuando su sangrienta sublevación. Pudieron los catalanes en esta última ocasión, darse a la Francia por las razones que expone Fervel en su obra citada, pero no había que olvidar que, según las propias declaraciones de este historiador francés: «los hábitos dominantes de sus libertadores compaginaban mal con un orgullo tan quisquilloso y, a causa de ello, volvieron a llamar a sus antiguos dueños» (EMCE, 1954).

La realitat és, però, molt més complexa, ja que la Guerra Gran a Catalunya fou un conflicte amb múltiples eixos de confrontació: de forma de govern –Monarquia vs. República–; de creences –catolicisme vs. laïcisme–; d'identitat territorial –pertinença a Espanya vs. conversió en estat satèl·lit de França–; on, finalment, però, la *tradicció* s'hi imposà. I en aquesta decisió influïren diverses formes de pressió, entre les quals creiem que s'ha de destacar el paper desenvolupat pel clergat que defensà a ultrança el catolicisme contra un sacríleg enemic (Barnosell, 2012) i (Baig, 2012).

Un cop pres el comandament de les tropes, el comte de la Unió mobilitzà la població civil, tot reclamant la seva participació en els cossos paramilitars que combateren al costat de les forces regulars, com els Miquelets o el Sometent. El *Diari de Barcelona* del 20 de juny de 1794, data en la qual les tropes franceses tenien ocupat ja el vessant nord-occidental de l'Empordà, publicava una proclama del comte de la Unió dirigida als catalans de la qual en transcrivim unes ratlles:⁽⁴⁾

“Los Catalanes, siempre deseosos de la conservación de su buen nombre, van a dar un nuevo testimonio de su valor, de su fidelidad, y sobre todo de su zelo y firmeza, que por la Religión, les pone en las manos las Armas, para no dexarlas hasta morir o vencer. Los ancianos Padres, que no pueden valerse para defender el suelo de sus Mayores, lo poden así á sus robustos Hijos, por el ser que les dieron: las Madres, por los dolores que les costaron: Las Mugerres, por el vínculo que les une, y por sus tiernos niños: la Patria, por no tener otros poseedores injustos: la Religión, por su culto y divinas máxima; i Dios mismo, ofendido de los sacrílegos Enemigos de la Iglesia, del Rey Católico, que rige y manda á su nombre, nos llama á la defensa, poniéndonos a la vista la desolación y ceguedad con que castiga toda la Francia, para que no creamos las erradas máximas con que los malvados intentan engañar los Pueblos, para profanar los Templos, robar los Altares, atropellar el estado de todas las mujeres, dexar perecer á los viejos,

4. Suplemento al *Diario de Barcelona*, de hoy 20 de junio de 1794. Núm. 171.

hacer desgraciadas las inocentes criaturas, quitar las posesiones á los dueños legítimos y en suma poner a todos en la opresión y esclavitud del capricho y pasiones de sus verdaderos Tiranos”.

Àngel Ossorio recollí una sèrie proclames que il·lustren prou bé l'evolució de la propaganda oficial exercida sobre el poble català. Efectivament, si un primer fullet es titula: “NOVA Y CURIOSA CANSÓ DELS MIQUELETS DE CATALUNYA, valents y esforçats, que han pres les armes voluntàriament en defensa de la Fe, de nostre Rey y de la Pàtria”, tot fent referència als tres eixos abans esmentats: Religió – Monarquia – Pàtria, un posterior fullet és més explícit: “NOVAS COBLAS A LA NACIÓ CATALANA PER ANIMARLOS A PENDRER LAS ARMAS, En defensa de nostre Deu, Lley, Pàtria, Rey, Persones, Bens, Famílies, y Casas. Contra los malvats Francesos”. No es tracta ja, doncs, només de la defensa de les “idees”, sinó també de la pròpia vida, quan estan en perill “béns, famílies i cases”.

La invasió francesa de l'Empordà començà en el mes de maig de 1794 amb la presa de la vila de Sant Llorenç de la Muga i de la foneria de munició d'artilleria de Sant Sebastià de la Muga per part de la divisió del general Augereau. Aquest fet coincidí amb la desastrosa retirada de l'exèrcit espanyol per l'estret coll del Portell, una operació que fou molt criticada per les tropes portugueses aliades de les espanyoles. Després d'una sèrie de combats al voltant de la foneria de Sant Sebastià –les batalles de Sant Llorenç de la Muga– esdevingudes entre els mesos de maig i agost, l'ofensiva definitiva francesa s'inicià a finals de novembre amb l'atac a les denominades “Línies de Figueres”, un conjunt de fortificacions que s'havien construït a banda i banda del castell de Sant Ferran i que havien de servir per aturar una potencial invasió francesa sobre Catalunya. El punt central de la línia es trobava al costat del monestir de Santa Maria del Roure (Campo i Jordà, 2013). Si bé l'ofensiva francesa es veié aturada inicialment per la sobtada mort del general Dugommier a la muntanya del castell de Mont-Roig (Darnius) el 18 de novembre del 1794, l'exèrcit espanyol, no va saber prendre, però, avantatge de la situació:

“Chez les Espagnols, ce n'était que sinistres présages, apathie dans les conseils, trouble dans les décisions. Leur chef d'état-major, Tomas Morla, toujours appelé dans les grandes crises à donner des conseils qui n'étaient jamais suivis, proposait, comme au Boulou, d'évacuer les retranchements, de relever la confiance des troupes par l'aspect de leurs forces réunies, et de se jeter en masse sur notre point faible, sur notre gauche. Mais c'était bien la Union qui allait, le lendemain d'une défaite et sur les remontrances d'un subalterne, abjurer les errements où il se complaisait depuis six mois !

Il s'obstina donc à ne rien changer aux positions que lui avaient faites ses revers du 27, et il attendit l'orage avec une impassibilité qui semblait tenir du désespoir” (Fervel, 1853).

Pocs dies després, el comte de la Unió morí a la batalla del Roure:

“Sur ce point du champ de bataille, à la fin de la journée, nos soldats trouvèrent au bord de la rampe qui descend vers Pont-des-Moulins, à la lisière d'une vigne où l'on voit aujourd'hui s'élever une modeste tombe un cadavre abandonné, percé de deux balles à l'épaule, et décoré de riches insignes. Sa main crispée serrait encore une épée sanglante : c'était le général en chef de l'armée espagnole” (Fervel, 1853).

Molt a prop de les ruïnes del monestir del Roure es conserva encara avui dia la creu de pedra (Figura 5) que s'erigí en memòria del comte de la Unió i que porta la següent inscripció:⁽⁵⁾

*“PIAE MEMORIAE LVDOVICI CARVAJAL COMITIS AB VNIONE
EXERCITUS IN RUSCINONE PRAEFECTI QUI PRO REGE ET PATRIA
STRENUE PUGNANS POST MULTA EGREGIA FACTA DUOBUS
TANDEM PROH DOLOR PLUMBEIS GLANDIBUS PERFOSSUS HOC
IPSO MET LOCO JUXTA ROURE SACELLUM FLORENTE ADHUC
AETATE OCCUBUIT DIE 20 NOMEMBRIS A. 1794. / HUNC LAPIDEM
CUM SACRO SALUTIS HUMANAЕ SIGNO. /A.A. / MAERENTES / P.P.”*

És interessant comparar aquest text amb l'epitafi de Dugommier, publicat per la revista oficial de l'exèrcit dels Pirineus Orientals:⁽⁶⁾

*“CI-GIT le vaillant DUGOMMIER,
Qui fut le chef de notre armée ;
Il cessa d'être en cueillant le laurier ;
Il revivra par toi, divine renommée !
Transmets à la postérité,
Le nom de ce héros, fils de la liberté ;
Et que par son exemple, enflammés de courage,
Nos enfants aient horreur du jour de l'esclavage”.*

5. La traducció publicada per Mn. Eduard Vivas és la següent: “A LA PIETOSA MEMÒRIA DE LLUÍS CARVAJAL, COMTE DE LA UNIO, MARISCAL DE CAMP DE L'EXÈRCIT DEL ROSELLÓ, QUI PEL REI I PER LA PÀTRIA LLUITÀ VALEROSAMENT. DESPRÉS DE MOLTS FETS EGREGIS, TRAVESSAT NOMÉS PER DUES BALES EN AQUEST MATEIX LLOC, BEN A PROP DE LA CAPELLA DEL ROURE, EN LA PLENITUD DE LA SEVA ÈDAT, MORÍ EL DIA 20 DE NOVEMBRE DE L'ANY 1794. CONSTERNATS LI DEDIQUEM AQUESTA LÀPIDA JUNT AMB EL SIGNE SAGRAT DE LA HUMANA SALVACIÓ. .AA. AMB COMMOCIÓ DOLGUDA .PP.” (Vivas, 1992).

6. *Journal de l'Armée des Pyrénées Orientales* n. 6. Perpignan, le 18-frimaire, troisième année de la République française, une et indivisible, p. 24. [8 desembre 1794].

un text que ens recorda l'èpica del poema de Victor Hugo sobre l'heroïcitat dels soldats de la república de l'any II, els quals, amb molt pocs mitjans materials però amb entusiasme per la llibertat, esborraven les fronteres:⁽⁷⁾

*“Au levant, au couchant, partout, au sud, au pôle,
Avec de vieux fusils sonnant sur leur épaule,
Passant torrents et monts,
Sans repos, sans sommeil, coudes percés, sans vivres,
Ils allaient, fiers, joyeux, et soufflant dans des cuivres
Ainsi que des démons !*

*La Liberté sublime emplissait leurs pensées.
Flottes prises d'assaut, frontières effacées
Sous leur pas souverain,
Ô France, tous les jours, c'était quelque prodige,
Chocs, rencontres, combats ; et Joubert sur l'Adige,
Et Marceau sur le Rhin !”*

I és que el paper de la moral de les tropes –així com la confiança dels seus comandaments– sembla haver tingut un paper clau en la caiguda de Figueres, que tingué lloc molts pocs dies després de la mort d'ambdós generals.

LA CAIGUDA DE FIGUERES I LES TEORIES DE LA CONSPIRACIÓ

L'exèrcit republicà francès, comandat ara pel general Perignon, posà setge al castell de Figueres el dia 23 de novembre de 1794, i just quatre dies després, el 27 de novembre, capitulava tot signant una de les pàgines més nefastes de la història militar espanyola. La rendició fou qualificada des del primer moment com “d'incomprensible”. Manuel Godoy, en les seves memòries, exposa:

“Nuestra reunión final fue en Báscara, posición intermedia entre Figueras y Gerona. Para colmo del mal capituló Figueras, fuerte como se hallaba, ricamente abastecida y sobrada de gente. ¿Fue traición? ¿Fue terror? ¿Fue aturdimiento? ¿Fue cobardía? El consejo de guerra de oficiales generales que fulminó el proceso sobre aquella torpísima entrega, condenó a muerte al comandante de la plaza y a otros tres oficiales de alta

7. Publicat dins l'obra “*Les Châtiments*”, 1853.

graduación. La piedad de Carlos IV, por la duda que podía haber en la calidad de aquel delito, conmutó la pena capital en degradación y expulsión perpetua de sus reinos y señoríos contra aquellos cuatro reos principales, manteniendo en su fuerza la calificación de criminal e ignominiosa que fue dada a su conducta” (Godoy, 1836).

Godoy relata, en una nota a peu de pàgina, una conversa que mantingué, uns anys després dels fets, amb el general francès:

“El general francés Perignon a quien se rindió aquella plaza, cuando estuvo después en España en calidad de embajador de la república, me aseguró a fe de hombre de honor, que en aquella entrega no hubo nada de compra y venta, y que fue un efecto solamente del pavor que produjeron los sucesos del 20, aumentado por las relaciones exageradas de los fugitivos, por la toma de los atrincheramientos vecinos, por el alarde que figuró a la vista de la plaza el ejército victorioso, y por las amenazas repetidas que fueron hechas de asaltar la fortaleza a toda costa y pasar la guarnición al filo de la espada. «Mas con doscientas piezas de grueso calibre que coronaban sus muros, le repliqué, con diez mil quintales de pólvora y el inmenso acopio de toda suerte de proyectiles que contenían sus almacenes, con las provisiones sin cuento que allí había de harinas, legumbres, salazones, vino, aguardiente, medicinas y hasta artículos de lujo, con los aljibes llenos, y con diez mil hombres, ¿qué le faltó a aquella plaza para haber resistido sin ningún temor muchos meses?» El general me respondió que una sola cosa había faltado al gobernador y a su consejo, a saber, la reflexión y la posesión de sí mismos que les quitó el terror del asalto general, amenaza imposible de haber sido realizada, pero que ellos creyeron practicable” (Godoy, 1836).

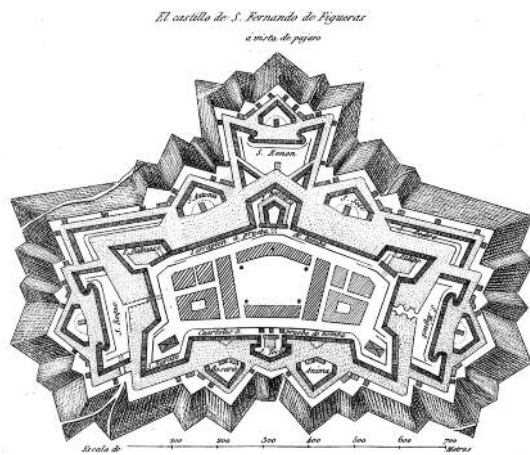

Figura 2. El Castillo de S. Fernando de Figueras, a vista de pájaro”. Gravats d’E. Mabon datat circa 1810 (Cartoteca Històrica de l’Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Figura 3. Fotografia aèria del castell de Sant Ferran i la ciutat de Figueres presa l'any 1929 i que mostra l'enorme superfície ocupada pel castell en comparació amb la ciutat (Fons Cuyàs de la Cartoteca Històrica de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Per la seva banda, Ángel Ossorio, inspirant-se clarament en Godoy, escriu:

“A pocos días de esto, veíamos el infortunio coronado por el deshonor, mediante la entrega (27 de Noviembre) sin disparar un tiro, del castillo de San Fernando de Figueras, fortaleza tenida por inexpugnable, y en la que había 200 piezas de grueso calibre, 10.000 quintales de pólvora, inmenso acopio de proyectiles, provisiones sin cuenta de harinas, legumbres, salazones, vino aguardientes, medicinas y hasta artículos de lujo, los aljibes llenos y 10.000 hombres. ¿Fue traición? ¿Fue cobardía? El primer supuesto repugna. El segundo es inverosímil. Por medroso que sea un hombre, no se concibe que rinda una fortaleza –sabiendo a lo que se expone con ello– sin sostener siquiera la resistencia indispensable para el buen parecer. Se comprende que pudiendo foguearse seis meses sólo se haga durante dos; que pudiendo tantear el hambre veinte días sólo se soporte cuatro; que pudiendo resistir ocho asaltos sólo se resista uno. ¡Pero ni un día, ni un minuto de sostenerse! ¡Y sin tener tampoco la disculpa de que la guarnición estuviese insubordinada!” (Ossorio, 1913).

Taula 2. Comandaments de l'exèrcit espanyol

Antonio Ramón Ricardos y Carrillo de Albornoz n. Barbastro (Osca), 12 de setembre de 1727; † Madrid, 13 de març de 1794
Fou capità general durant la campanya del Rosselló i morí durant un viatge a Madrid. Estava molt ben considerat com a estratègia militar i la seva sobtada mort originà rumors sobre una possible conspiració.
Luís Fermín de Carvajal-Vargas y Brun, conde de La Unión (1778) n. Lima (Perú), 27 de desembre de 1752; † Pont de Molins, 20 de novembre de 1794
Fou nomenat el 6 de febrer de 1793 primer governador del castell de Sant Ferran de Figueres. Substituï Ricardos, el cap de les tropes espanyoles, i organitzà la retirada espanyola de França, operació molt criticada per les seves nefastes conseqüències. Morí prop del Santuari del Roure, a Pont de Molins, durant una batalla de la Guerra Gran. Fou trobat per les tropes franceses al final del dia, amb l'impacte de dues bales a l'esquena.
José Ramón de Urrutia y de las Casas n. Zalla (Biscaia), 19 de novembre de 1739; † Madrid, 1 de març de 1803
Substituï el comte de la Unión en la campanya de 1795, mantenint el front de batalla estabilitzat al riu Fluvià. Era capità general en el moment de la signatura de la Pau de Basilea (22 de juliol de 1795) que posà final a la Guerra Gran.

Des de la part francesa els comentaris són també d'incomprensió. A l'obra col·lectiva *Histoire des batailles*, publicada l'any 1818, hi trobem transcrita una suposada conversa entre Pierre Delbrel, representant del Comitè de Salut Pública a l'exèrcit dels Pirineus Orientals, i el tinent coronel espanyol Vicente Ortúzar, un dels quatre condemnats a mort pel consell de guerra que tingué lloc després de la capitulació:

“Après cette reddition, qui est à peine concevable, le représentant Delbrel et le lieutenant-colonel Ortouzar eurent une conversation qu’il est bon de rapporter. « Actuellement que tout est terminé, dit Delbrel, vous pouvez parler franchement : n’est-il pas vrai que vous manquiez d’artillerie pour la défense de la place? – Il y en a deux cents pièces en batterie sur les remparts, répondit Ortouzar. – Vous n’aviez donc pas des munitions? – Nous en avons pour six mois. – Manquiez-vous de subsistances? – Tous les magasins sont remplis. – Votre garnison était donc trop faible? – Elle est de dix mille hommes. – Que vous manquait-il donc pour défendre la place? – Cela (mettant la main sur son cœur) ; si j’avais eu seulement trois mille hommes de vos troupes, vous n’auriez jamais eu le fort. » La reddition de Figuières fut suivie de celle d’Ampourdan ; mais les commandants du fort de Roses et du château de la Trinité refusèrent de se rendre, et on fut forcé d’en faire le siège” (Histoire des batailles, 1818).

Taula 3. Comandaments de l'exèrcit francès

<p>Jacques François Coquille, dit Dugommier n. Trois-Rivières (Guadalupe), 1 d'agost de 1738; † Darnius, 18 de novembre de 1794</p> <p>Va escriure l'any 1794 una <i>Mémoire sur la Catalogne</i> en la qual defensava l'annexió de Catalunya a França i on deia: "<i>Le catalan est brave, actif, laborieux, ennemi de l'Espagne. Il a toujours aimé la liberté</i>". Va morir a la muntanya de Mont-roig, terme de Darnius, víctima de l'explosió d'un obús llançat des de les posicions espanyoles de la muntanya del Roure. Se'l considera com la persona clau que fou capaç de donar la volta al curs de la guerra, tot reorganitzant l'exèrcit republicà del Rosselló, desmoralitzat al final de la campanya del 1793.</p>
<p>Catherine-Dominique, marquis de Pérignon n. Grenade-sur-Garonne, 31 de maig de 1754; † París, 25 de desembre de 1818</p> <p>Va ser el successor de Dugommier en el comandament de les tropes franceses, en particular protagonitzà el setge i la capitulació del castell de Sant Ferran de Figueres. Després de la Guerra Gran fou Mariscal de l'Imperi (1804).</p>
<p>Pierre François Charles Augereau, duc de Castiglione n. París, 21 d'octubre de 1757; † La Houssaye-en-Brie (Seine-et-Marne), 12 de juny de 1816</p> <p>Era fill de pares treballadors i féu una ràpida carrera militar tot aprofitant la renovació de l'exèrcit durant els primers anys de la República. Ascendit a general de divisió durant la Guerra Gran comandava l'ala oest de l'exèrcit republicà i dirigí les operacions bèl·liques a l'alta vall de la Muga. Molt proper a Napoleó, el 1804 fou nomenat mariscal de l'Imperi i, el 9 de març de 1808, duc de Castiglione pels seus èxits en la campanya d'Itàlia. Fou governador general de Catalunya durant l'ocupació napoleònica (1810) i morí a la seva mansió de La Houssaye-en-Brie després d'un discutit gir monàrquic en la seva posició política.</p>

Si incompreensible resulta la capitulació de Figueres, també són incompreensibles els fets que s'esdevingueren al voltant del consell de guerra que jutjà els responsables de la seva capitulació. Díaz Capmany recull la sentència completa publicada en una resolució reial, amb data de 4 de gener de 1799, en la qual es condemna: "*a pena de muerte, precediendo degradación, a los brigadieres D. Andrés de Torres, gobernador de la plaza, y coronel del regimiento de Dragones de Sagunto, y a D. Marcos Keating, coronel i comandante de artillería, al teniente coronel del mismo cuerpo D. Josep Allende y al capitán de minadores graduado el teniente coronel, D. Vicente Ortúzar*". La sentència, molt llarga, també imposa penes (menors) fins a un total de 43 acusats, però al final de tot inclou el perdó reial per als quatre condemnats a mort, als quals commuta la pena capital per la de desterrament perpetu dels dominis reials (Díaz Capmany, 1982).

Figura 4. Edificis de l'interior del castell de Sant Ferran, tal com es poden veure a peu mateix de l'actual carretera de Llers. Les altures de Llers i Avinyonet foren una constant font de preocupació pel que fa a la defensa del castell al segle XVIII.

Segons Díaz Capmany, “el procés fou dilatat i durant els tres anys i mig que durà no mancaren pas intrigues i pressions sobre els reus i llurs defensors”. Les proves pericials que es portaren a terme es dedicaren, bàsicament, a estudiar si des de les altures veïnes era realment possible bombardejar la plaça. Una comissió féu proves d'abast dels canons, confrontant els resultats obtinguts amb l'informe del 1794 del general Morla, que ja havia advertit d'aquest perill. De totes maneres, sembla que els resultats no foren prou concloents, sent tot plegat un procés molt complex i ple d'aparents irregularitats.

Josep Pella y Forgas incorporà a la seva *Historia del Ampurdán* un acurat relat dels principals fets de la Guerra Gran a l'Empordà. Entre la seva bibliografia hi figura la polèmica obra de l'Abate Barruel, “*Conspiración de los sofistas de la impiedad contra la Religión y el Estado o Memorias para la Historia del Jacobinismo. Obra escrita en francés por el señor abate Barruel*” de la qual n'aparegueren diverses edicions, inclosa una publicació per entregues al *Diario Político de Mallorca* l'any 1808. Efectivament, el sacerdot jesuïta francès Augustin de Barruel, més conegut com l'Abée Barruel, havia publicat entre 1797 i 1799 una obra –en quatre volums– sobre el *Jacobinisme* francès,

Figura 5. Memorial erigit en el lloc de la mort del comte de la Unió, vora el camí del monestir del Roure a Pont de Molins. En el pedestal, hi ha gravada la inscripció transcrita al text. (Fotografia presa després del gran incendi de l'Empordà de l'any 2012 que n'ha eliminat part de la vegetació).

en la qual denunciava l'existència d'una conspiració maçònica en els orígens de la Revolució Francesa. En aquesta obra, hi trobem dures afirmacions sobre la mort del general Ricardós –que atribueix a un assassinat– i sobre la rendició del castell de Figueres:

“El valiente Ricardos recordó a los españoles su antiguo valor. Amenazó de que trataría a los jacobinos, hechos prisioneros, del mismo modo que los ejércitos de los rebeldes franceses tratarían a los emigrados que harían prisioneros: pero l'aqua tophana quitó la vida a este intrépido enemigo de la secta. Las fortalezas españolas, al acercarse aquellas legiones, abrieron sus puertas con la misma facilidad que las habían abierto las de Holanda. Pero Reddeleon se resolvió a señalar precio a sus traiciones, y vendió el castillo de Figueras, que es el baluarte de los Españoles, por un millón de libras. Como la secta no necesitaba de comprar traidores a precio tan alto, le entregó en París su millón en vales, que solo valían 480 libras. Se quejó de esta poquedad, y para recompensarle sus servicios, le guillotinaron. Su traición puso la España a discreción de los carmañolas, y se vio en la precisión de comprar la paz. Estos se la vendieron para algún tiempo, y todo

Figura 6. Inscripció amb els noms dels generals Dugommier i Perignon que es troba a l'Arc de Triomf de París, a l'arcada Oest, amb els membres de l'“ARMÉE DES PYRÉNÉES ORIENTALES”.

indica que había bastantes hermanos en Madrid para confiarles el establecimiento de su igualdad y libertad” (Barruel, 1814).

Unes notes a peu de pàgina, absents en l'edició original francesa (Barruel 1779) i que, per tant, són obra del traductor a l'espanyol, intenten posar llum sobre la identitat del traïdor, que era anomenat per Barruel amb el sobrenom de *Reddeleon*. Efectivament, en l'edició espanyola del 1808 s'hi afegeix que: *“Este nombre desconocido, es sin duda misterioso y de secta”*, però en l'edició del 1814 s'hi detalla que *Raddeleon*: *“Es el apellido de la secta: su nombre verdadero era, Andrés de Torres, gobernador del Castillo de S. Fernando de Figueras”*. Una segona edició francesa posterior, publicada l'any 1819, no tan sols no inclogué aquestes notes, sinó que n'eliminà també els paràgrafs que parlen explícitament de l'enverinament de Ricardos i del pagament de la traïció de Figueres, quedant redactat definitivament el text tal com segueix:

“Le brave Ricardo a rappelé aux Castillans leur ancienne valeur ; il a osé menacer de traiter les Jacobins captifs, comme l'armée traitera les Emigrés Français qu'elle a fait prisonniers ; cette leçon trop inutilement donnée aux alliés qui n'en excluent pas moins de leurs capitulations, ces malheureuses victimes de la Révolution, fut trop tôt suivie de la mort du général Ricardo. Les Français instruits par leurs émissaires, se hâtent d'arriver devant Figuières, et trouvent cette ville réputée le boulevard de l'Espagne, dépourvue de tout moyen de défense ; aux approches de leurs légions, bien d'autres citadelles sont conquises avec la même facilité et par les mêmes moyens que celles de la Hollande” (Barruel, 1819).

Una bona mostra, per tant, de l'evolució dels rumors i les especulacions entorn la capitulació del castell de Sant Ferran de Figueres.

Andrés de Torres no va ser guillotinat a París, com pretenia Barruel, ni tampoc fou executat a Espanya, ja que se li commutà la pena de mort per la del desterrament. L'exili forçós el portà a Trieste, però una ordre del Ministeri de la Guerra del 13 d'abril del 1809 li va permetre poder tornar a Espanya i incorporar-se voluntari –com a soldat ras– en el regiment de cavalleria de Conca (Díaz Capmany, 1982). Fins i tot pocs anys després, per decret del 6 de juny del 1814 li fou expedit de nou el títol de brigadier dels exèrcits reials. Ens podem preguntar, doncs, sobre qui era Andrés de Torres i com s'ho va manegar per sobreviure a una pena de mort, un desterrament a perpetuïtat, la degradació a soldat ras, i poder recuperar, finalment, el seu grau de brigadier... És un cas digne d'estudi i que, segurament, ens reservarà algunes sorpreses.

Andrés de Torres y del Campo va néixer a Sevilla i era fill de Diego de Torres Licht i de Ana María del Campo y Rodríguez de Salamanca. El seu oncle

matern era el general Nicolás del Campo, primer *marqués de Loreto*, que ocuparia el càrrec de virrei de Río de la Plata entre els anys 1783 i 1789. L'any 1783, Andrés de Torres y del Campo, "*Teniente Coronel graduado, y sargento mayor del Regimiento de Dragones de Pavía*" era nomenat⁽⁸⁾ per ocupar "*la Secretaria del Vireynato de las Provincias del Rio de la Plata*", tot coincidint, doncs, amb l'arribada a Buenos Aires del seu oncle com a virrei. L'any 1790 retornava a Espanya per reincorporar-se al regiment de dragons de Pavia.⁽⁹⁾ L'any 1791 Andrés de Torres, "*caballero de la Orden de Santiago*", contraia matrimoni⁽¹⁰⁾ amb Maria de la Concepción Martínez de Medinilla Tobia Contreras y Fernandez i, el 23 de juliol de 1793, era batejat a la parròquia dels Sants Just i Pastor de Barcelona el seu fill Antonio, que més endavant entrà com alumne al *Seminario de Nobles* de Madrid.⁽¹¹⁾ En el mes de juliol de 1794, el brigadier Andrés de Torres y del Campo, tinent coronel del regiment de dragons de Pavia, era nomenat⁽¹²⁾ coronel del regiment de dragons de Sagunt, i amb aquest grau entrà com a governador al castell de Sant Ferran de Figueres, tres mesos abans de la seva rendició a les tropes franceses.

Una pista sobre la posterior rehabilitació d'Andrés de Torres –però que deixa encara molts interrogants– la trobem a les actes corresponents a la sessió del dia 27 de juny de 1813 de les Corts de Cadis,⁽¹³⁾ que acceptaren debatre una petició de la muller d'Andres de Torres:

“Se dio cuenta de una representación de Doña María de la Concepción Medinilla de Torres, mujer de Don Andrés de Torres, brigadier que era de los ejércitos nacionales, en la qual expone que dicho su marido fue despojado de su empleo y deportado á consecuencia de la rendición del castillo de San Fernando de Figueras en el año de 1794, de la que era gobernador: dice que no quiere distraer la atención de las Cortes con la documentada exposición de los hechos que precedieron á la rendición de aquella plaza, hechos que acrisolan el procedimiento del gobernador, al mismo tiempo que comprometen á otras personas de alta graduación, que resultan culpables, y sacrificaron á aquel para quedar indemnes: manifiesta en seguida las tropelías, duro tratamiento y todo el cúmulo de vexaciones con que el despótico gobierno de Carlos IV pretendió perderle, instigado de la incansable astucia de los enemigos de Torres: los trabajos que en la expatriación sufrió;

8. Archivo General de Simancas (AGS), Secretaria del Despacho de Guerra, Leg. 6808, 14.

9. AGS, Secretaria del Despacho de Guerra, Leg. 6804, 35.

10. Archivo Histórico Nacional (AHN), Consejo de Órdenes, Expedientes de Pruebas de Casamientos de la Orden de Santiago, Exp. 10259.

11. AHN, Universidades, 671-3, Exp. 18.

12. Mercurio de España. Julio 1794. P. 343.

13. Diario de las Discusiones y Actas de las Cortes. Mes de mayo de 1813. P. 318.

los riesgos á que se expuso para venir desde el interior de la Italia á defender a su patria, y servirla en clase de soldado, cuya gracia obtuvo de la junta Central, y á cuyo servicio se prestó voluntariamente, no habiendo cesado de dar en él á sus compañeros de armas grandes exemplos de virtud y constancia, y al mismo tiempo una prueba la más convincente de su acendrada fidelidad y amor patrio &c. &c. Concluía pidiendo que las Cortes, o bien la Regencia autorizada por ellas, determinasen lo conveniente acerca de la restitución á su marido del empleo de brigadier, á fin de que pudiera terminar su gloriosa carrera con tranquilidad y honor. Pasó esta representación á la regencia del reyno para que en uso de sus facultades tomase la providencia que juzgase oportuna.”

Deixem constància, finalment, d'una Reial Ordre, datada del 13 de gener de 1819, per la qual es reconeixia María Concepción Medinilla de Torres, vídua, juntament amb María Rosa i María Josefa Tobia y Bazan, també vídues, un ajut de 4.000 pesos que els havia estat consignat anteriorment al seu favor pel governador de l'illa de Puerto Rico.⁽¹⁴⁾

CLOENDA

Per concloure aquest article, transcriurem unes reflexions que deixà escrites Luis de Marcillac arran de la seva visita als escenaris dels fets, molt poc temps després d'acabada la Guerra Gran –essent encara ben visibles les desferres dels combats– i que resumeixen molt bé l'essència del que havia passat i les seves conseqüències:

“En quittant Figueras, et à peu de distance de cette petite ville, on traverse un bois d'oliviers. Les carabiniers royaux y prouvèrent, à diverses reprises, que toute l'armée n'étoit pas composée des gens semblables au gouverneur de San Fernando. On passe le pont de Molins, on aperçoit ensuite sur la gauche une croix qui s'élève à mi-côte : c'est la place où expira le comte de la Union, allant attaquer une batterie dont il n'étoit plus qu'à quelques toises. Ce général fut toujours brave, il fut toujours fidèle ; mais il ne fut pas toujours heureux. On suit le grand chemin toujours dominé par des restes de batteries établies soit pour la défense, soit pour l'attaque des deus armées : on se demande de tout ce sang répandu, que reste-t-il pour le bonheur de la génération présente, pour celui des générations à venir ?... Quelques noms de plus inscrits sur les registres de l'immortalité humaine !⁽¹⁵⁾” (Marcillac, 1805).

14. Document en mans d'una col·lecció particular.

15. Veure Figura 6.

BIBLIOGRAFIA

- ALFARO GUIXOT, Joan Manuel, *Dues hores a... El Castell de Sant Ferran de Figueres*. [Figueres]: Les Fortaleses Catalanes, Fundació Privada Cultural, 2007.
- ALFARO GIL, Joan Manuel; FUENTE, Pablo de la, *Quan l'Empordà esdevingué frontera: La Reial Plaça de Guerra de Sant Ferran de Figueres*. [Figueres]: Les Fortaleses Catalanes, Fundació Privada Cultural, 2004.
- BAIG I ALEU, Marià, "Viure i morir a l'Empordà durant la Guerra Gran (1793-1795). Les víctimes civils de la contesa". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 44, 2013, p. 421-449.
- BARNOSELL, Genís, "Guerra i religió a Catalunya: 1792-1840", a *La Guerra del Francès al Pla de l'Estany*. *QUADERNS*, número 31, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2012, p. 15-24.
- BARRUEL, [Agustín de], *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*. Par M. l'Abée Barruel. Tome quatrième. Troisième édition. Augsbourg : Chez les librairies associées, 1799.
- *Memorias para servir a la historia del jacobinismo, escritas en francés por el Abate Barruel; traducidas al castellano por F.R.S.V. observante de la Provincia de Mallorca. Tomo Quarto*. Palma: En la imprenta de Felipe Guasp, 1814.
- *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme. Par M. l'Abée Barruel. Nouvelle édition, revue et corrigée par l'auteur. Tome quatrième*. Lió: Chez Théodore Pitrat, 1819.
- CADE, Michel, *Guerre et Révolution en Roussillon 1793-1995*. Perpignan: Direction des Services d'Archives, 1990.
- CAMPO I JORDÀ, Ferran del, *Història del Priorat de Santa Maria del Roure, Pont de Molins, Alt Empordà*. Bubok Publishing S.L., 2013.
- CASTELLÀ I PUJOLS, M. Betlem, "La Guerra Gran a l'abric de la historiografia catalana". *Manuscrits* vol. 18, Barcelona, 2000, p. 199-217.
- CORTADA I COLOMER, Lluís, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*. Volum 2. Segles XVIII i XVIII. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Arxiu de la Secció de Ciències, CXIX, 1998.
- DÍAZ CAPMANY, Carlos, *El castell de Sant Ferran de Figueres. La seva història*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1982.
- ESTADO MAYOR CENTRAL DEL EJÉRCITO [EMCE], *Campañas en los Pirineos a finales del siglo XVIII 1793-95. Tomo III Campaña de Cataluña (2 Vol.)*. Madrid: Servicio Histórico Militar, 1954.
- FABREGAS ROIG, Josep, *La Guerra Gran 1793-1995. El protagonisme de Girona i la mobilització dels Miquelets*. Lleida: Pagès editors, 2000.
- FERVEL, Joseph-Napoléon, *Campagnes de la révolution française dans les Pyrénées Orientales 1793-1794-1795. Tome second*. Paris: chez Pillet fils ainé, libraire éditeur, 1853.

- GODOY, Manuel de, *Cuenta dada de su vida política por Don Manuel de Godoy, Príncipe de la Paz, ó sean Memorias críticas y apologéticas para la historia del reinado del Señor D. Carlos IV de Borbón*. Tomo I. Madrid: Imprenta de I. Sancha, 1836.
- Histoire des batailles, sièges et combats des français, depuis 1792 jusqu'en 1815, par une société de militaires et de gens de lettres [Histoire des batailles]* (1818). Paris : Pierre Blanchard, libraire.
- MARCILLAC, Louis de, *Nouveau voyage en Espagne*. A Paris, chez Le Normant, imprimeur-libraire, 1805.
- *Aperçus sur la Biscaye, les Asturies et la Galice. Précis de la défense des frontières du Guiposcoa et de la Navarre ; Par le Général Don Ventura Caro, en 1793 et 1794 ; et Campagne du Général Don Antonio Ricardos dans le Roussillon, en 1793*. A Paris, chez le Normant, imprimeur-libraire, 1807.
- *Histoire de la guerre entre la France et l'Espagne, pendant les années de la Révolution Française 1793, 1794 et partie de 1795*. A Paris, chez Magimel, librairie pour l'art militaire, 1808.
- OSSORIO Y GALLARDO, Ángel, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la república francesa (1793-1795)*. Vilanova i la Geltrú: Oliva, imp., 1913.
- PELLA Y FORGAS, Josep, *Historia del Ampurdán*. Barcelona: Luis Tasso y Serra, Imp., 1883.
- ROFFIGNAC Y GARCIA-FLORES, Ramón de, *Estudios militares sobre las campañas de 1793 a 1795*. Badajoz: Imprenta y librería de D. Emilio Orduña, 1874.
- ROURA I AULINAS, Lluís, *Guerra Gran a la ratlla de França. Catalunya dins la guerra contra la Revolució Francesa 1793-1795*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes S.A., 1993.
- VIGO, Emili, *La política catalana del Gran Comitè de Salut Pública*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, XVII, 1956.
- VIVAS I LLORENS, Eduard, "Guerra Gran. La batalla del Roure i el seu santuari". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 25, 1992, pàg. 111-147.
- ZAMORA, Ricardo, *Diario de los viajes hechos en Cataluña (Edición de R. Boixareu)*. Barcelona: Editorial Curial, 1973.

